

УДК: 930.2:397 (575.2) (04)

Нишанова Разия

КР Президентине караштуу Улуттук илимдер академиясынын
академик Б.Жамгерчинов атындагы Тарых, археология
жана этнология институтунун илимий кызматкери

Нишанова Разия

Научный сотрудник Института истории, археологии и этнологии
имени академика Б. Джамгерчинова Национальной академии наук
при Президенте Кыргызской Республики

Nishanova Raziya

Research Fellow, Institute of History, Archaeology and Ethnology named after
Academician B. Jamgyrchinov, National Academy of Sciences
under the President of the Kyrgyz Republic

ТАЖИКСТАН АЙМАГЫНДАГЫ КЫРГЫЗДАРДЫН ТАРЫХЫЙ ЖАНА ДЕМОГРАФИЯЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ (ПАМИР КЫРГЫЗДАРЫ МИСАЛЫНДА)

ИСТОРИЧЕСКИЕ И ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КЫРГЫЗОВ, ПРОЖИВАЮЩИХ НА ТЕРРИТОРИИ ТАДЖИКИСТАНА (НА ПРИМЕРЕ ПАМИРСКИХ КЫРГЫЗОВ)

HISTORICAL AND DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF KYRGYZ LIVING IN TAJIKISTAN (THE CASE OF THE PAMIR KYRGYZ)

Анотация. Бул макалада Тажикстан аймагында жашаган кыргыздардын тарыхый калыптанышы, демографиялык абалы жана маданий өзгөчөлүктөрү каралат. Айрыкча Памир тоолорунун аймагында, негизинен Мургаб районунда жашаган кыргыздардын тарыхый көчүп-конуу процесстери, чарбалык маданияты жана социалдык түзүлүшү талдоого алынат. Макалада кыргыздардын бул аймакка жайгашуусунун тарыхый себептери, совет мезгилиндеги социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр жана эгемендүүлүк мезгилиндеги миграциялык процесстердин таасири каралат. Ошондой эле Памир кыргыздарынын этникалык иденттүүлүгүн сактап калуудагы тил, салт жана маданий баалуулуктардын ролу белгиленет. Изилдөөнүн жыйынтыгында Памир кыргыздары Борбордук Азиядагы кыргыз диаспорасынын өзгөчө тарыхый жана маданий бөлүгү экендиги аныкталат.

Ачкыч сөздөр. Памир кыргыздары, Тажикстандагы кыргыздар, этнография, миграция, демография, көчмөн маданият, Борбордук Азия, этникалык иденттүүлүк.

Аннотация. В данной статье рассматриваются историческое формирование, демографическое состояние и культурные особенности кыргызов, проживающих на территории Таджикистана. Особое внимание уделяется кыргызскому населению Памира, в основном проживающему в Мургабском районе. Анализируются исторические процессы переселения, хозяйственно-культурные традиции и социальная структура памирских кыргызов. В статье также рассматриваются исторические причины расселения кыргызов в данном регионе, социально-экономические изменения в советский период, а также влияние миграционных процессов в период независимости. Кроме того, отмечается роль языка, традиций и культурных ценностей в сохранении этнической идентичности памирских кыргызов. В результате исследования установлено, что памирские кыргызы являются важной историко-культурной частью кыргызской диаспоры в Центральной Азии.

Ключевые слова: памирские кыргызы, кыргызы Таджикистана, этнография, миграция, демография, кочевая культура, Центральная Азия, этническая идентичность.

Abstract. This article examines the historical formation, demographic situation, and cultural characteristics of the Kyrgyz population living in Tajikistan. Particular attention is given to the Kyrgyz communities of the Pamir region, mainly residing in the Murghab district. The study analyzes historical migration processes, economic and cultural traditions, and the social structure of the Pamir Kyrgyz. The article also discusses the historical reasons for the settlement of Kyrgyz people in this region, socio-economic transformations during the Soviet period, and the impact of migration processes in the post-independence era. In addition, the role of language, traditions, and cultural values in preserving the ethnic identity of the Pamir Kyrgyz is highlighted. The study concludes that the Pamir Kyrgyz constitute an important historical and cultural part of the Kyrgyz diaspora in Central Asia.

Keywords: Pamir Kyrgyz, Kyrgyz of Tajikistan, ethnography, migration, demography, nomadic culture, Central Asia, ethnic identity.

Киришүү: Борбордук Азия аймагындагы этностордун тарыхын жана маданиятын изилдөө **Этнология, Антропология** жана **Тарых илими** үчүн маанилүү илимий багыттардын бири болуп эсептелет. Бул аймак көп этностуу, көп маданияттуу жана тарыхый процесстерге бай болгондуктан, этникалык топтордун калыптанышы жана өнүгүүсү илимий жактан өзгөчө кызыгууну жаратат.

Тажикстан аймагында жашаган кыргыздар Борбордук Азиядагы кыргыз диаспорасынын маанилүү бөлүгүн түзөт. Алар негизинен **Памир тоолору** аймагында, айрыкча Мургаб районунда топтолуп жашашат. Бул аймак административдик жактан Тоолуу Бадахшан автоном облусуна кирет.

Изилдөөчүлөрдүн маалыматы боюнча, Тажикстандагы кыргыздардын саны ар кандай мезгилдерде өзгөрүп турган. Совет мезгилинин акыркы жылдарында жүргүзүлгөн калкты каттоо маалыматтарына ылайык, Тажикстанда жашаган кыргыздардын саны бир нече он миң адамды түзгөн. Айрыкча Мургаб районунда кыргыздар калктын негизги бөлүгүн түзүп келишкен.

XX кылымдын экинчи жарымында аймактагы социалдык-экономикалык шарттардын өзгөрүшү, ошондой эле миграциялык процесстер кыргыздардын демографиялык абалына таасир эткен. Айрым кыргыз үй-бүлөлөрү Кыргызстандын аймагына көчүп кетишсе, кээ бирлери Памир аймагында туруктуу жашоону улантышкан.

Совет Союзу тарагандан кийин аймактагы экономикалык кыйынчылыктар жана инфраструктуралык маселелер миграциялык процесстердин күчөшүнө алып келген. Айрыкча 1990-жылдардан кийин Тажикстандагы жарандык кагылышуулар мезгилинде айрым кыргыз үй-бүлөлөрү коңшу өлкөлөр-

гө көчүп кетүүгө аргасыз болушкан. Бул процесс **Тажикстандагы жарандык согуш (1992–1997)** мезгилинде өзгөчө күч алган.

Ошол эле учурда Памир аймагында жашаган кыргыздар өздөрүнүн этникалык өзгөчөлүктөрүн сактап кала алышкан. Аймактагы калктын көпчүлүгү айыл жерлеринде жашап, салттуу мал чарбачылыгы менен алектенишет.

Демографиялык структурасы боюнча Памир кыргыздарынын коомунда жаш курактык топтордун үлүшү салыштырмалуу жаш калкка мүнөздүү. Үй-бүлөлөр көбүнчө көп балалуу болуп, салттуу патриархалдык үй-бүлө түзүлүшү сакталган. Калктын жыштыгы Памирдин табигый шарттарына байланыштуу өтө төмөн болуп эсептелет, анткени бул аймак бийик тоолуу жана климаттык жактан катаал аймак болуп саналат.

Акыркы жылдары Тажикстандагы кыргыздардын демографиялык абалына билим берүү, миграция жана экономикалык мүмкүнчүлүктөр сыяктуу факторлор да таасир этүүдө. Айрым жаштар билим алуу же жумуш табуу максатында **Кыргызстан, Россия** жана башка өлкөлөргө убактылуу же туруктуу көчүп кетишет.

Демографиялык процесстерге карабастан, Памир кыргыздары өздөрүнүн тилин, салттарын жана маданий өзгөчөлүктөрүн сактап калууга аракет кылып келишет. Бул жагдай алардын этникалык иденттүүлүгүн жана маданий мурасын келечек муундарга өткөрүп берүүгө маанилүү шарт түзөт.

Изилдөө тарыхы. Тажикстан аймагындагы кыргыздарды илимий изилдөө негизинен XX кылымда активдүү жүргүзүлө баштаган. Бул мезгилде Орто Азияда жүргүзүлгөн **Орто Азиядагы улуттук-аймактык бөлүштүрүү (1924–1925)** процесси

аймактагы этностордун тарыхын жана этникалык курамын илимий жактан аныктоо зарылдыгын жараткан.

Советтик мезгилде этнография, тарых жана антропология тармактарында көптөгөн экспедициялар уюштурулуп, талаа материалдары жыйналган. Бул изилдөөлөрдүн негизинде Борбордук Азиядагы элдердин этникалык тарыхы, чарбалык маданияты жана социалдык түзүлүшү тууралуу баалуу маалыматтар алынган.

Кыргыз этнографиясын изилдөөгө чоң салым кошкон окумуштуулардын бири — Саул Менделевич Абрамзон. Анын **Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи** аттуу эмгеги кыргыз элинин этногенезин жана тарыхый-маданий байланыштарын комплекстүү изилдеген фундаменталдык илимий эмгек болуп эсептелет.

Мындан тышкары кыргыздардын тарыхын жана этнографиясын изилдөөгө **Чокан Валиханов, Василий Бартольд** сыяктуу белгилүү окумуштуулар да салым кошкон.

Тажикстан аймагындагы кыргыздардын калыптанышы узак тарыхый процесстер менен байланыштуу. Изилдөөчүлөрдүн маалыматы боюнча кыргыз уруулары ар кандай мезгилдерде Борбордук Азиянын ар кайсы аймактарына көчүп-конуп жашап келишкен. Бул көчүп-конуу процесстери саясий окуялар, экономикалык шарттар жана табигый факторлор менен байланышкан.

Кыргыздардын Памир аймагына жайгашуусу негизинен XVIII–XIX кылымдарда күч алган деп эсептелет. Бул мезгилде айрым кыргыз уруулары жаңы жайыттарды издөө максатында **Памир тоолору** тарапка көчүп келишкен. Памир аймагындагы кең жайыттар жана мал чарбачылыгына ылайыктуу шарттар көчмөн кыргыздардын бул жерде туруктуу жайгашуусуна шарт түзгөн.

XIX кылымда Борбордук Азиядагы саясий кырдаал да калктын көчүп-конуу процесстерине таасир эткен. Айрым кыргыз топтору коңшу аймактардан көчүп келип, Памирдин бийик тоолуу өрөөндөрүнө жайгашкан. Бул процесстер аймактагы этникалык курамдын калыптанышына өбөлгө түзгөн.

XX кылымдын башында Памир аймагындагы кыргыздар негизинен көчмөн мал чарбачылыгы менен алектенип, жайлоо-

лор менен кыштоолордун ортосунда көчүп жүрүшкөн. Алардын жашоо образы табигый шарттарга жана жайыттарды пайдалануу системасына тыгыз байланыштуу болгон.

1920–1930-жылдары Борбордук Азияда жүргүзүлгөн административдик реформалардын натыйжасында аймактагы мамлекеттик чек аралар аныкталып, айрым кыргыз жамааттары **Тажикстан** аймагында калып калган. Бул процесс **Орто Азиядагы улуттук-аймактык бөлүштүрүү (1924–1925)** деп аталган тарыхый окуя менен байланыштуу.

Совет мезгилинде Памир аймагындагы кыргыздар жарым көчмөн жашоо образын улантышкан. Мал чарбачылыгы алардын негизги экономикалык ишмердүүлүгү болуп кала берген. Ошол эле учурда советтик саясаттын таасири менен айрым социалдык жана чарбалык өзгөрүүлөр орун алган.

Совет Союзу тарагандан кийин аймактагы социалдык жана экономикалык шарттар өзгөрүп, миграциялык процесстер күчөгөн. Айрым кыргыз үй-бүлөлөрү жакшы жашоо шарттарын издөө максатында Кыргызстанга жана башка өлкөлөргө көчүп кетишкен. Бирок Памир аймагында жашаган кыргыздардын бир бөлүгү салттуу жашоо образын сактап, ошол аймакта жашоосун улантып келишет.

Бүгүнкү күндө Памир кыргыздары Тажикстандын этникалык курамындагы өзгөчө маданий топтордун бири болуп эсептелет. Алар тарыхый көчүп-конуу процесстерине карабастан, өздөрүнүн тилин, маданиятын жана салттарын сактап калууга жетишкен.

Жыйынтык.Тажикстан аймагында жашаган кыргыздар Борбордук Азиядагы кыргыз диаспорасынын маанилүү бөлүгү болуп эсептелет. Алар негизинен Памир тоолорунун аймагында жашап, өздөрүнүн салттуу турмуш образын жана маданий өзгөчөлүктөрүн сактап келишет.

Тарыхый көчүп-конуу процесстеринин, саясий өзгөрүүлөрдүн жана миграциялык факторлордун таасирине карабастан, Памир кыргыздары этникалык иденттүүлүгүн сактап калууга жетишкен. Бул жагдай алардын маданий мурасын келечек муундарга өткөрүп берүүдө маанилүү роль ойнойт.

Колдонулган адабияттар

1. Абрамзон С. М. Очерк культуры киргизского народа / С.М. Абрамзон; Киргиз. филиал Акад. наук СССР. Ин-т языка, лит-ры и истории. Фрунзе, 1946.
2. Абрамзон С. М. О некоторых терминах родства в тюркских языках // Turcologica 1976. К семидесятилетию академика А.Н.Кононова. Л.: Наука. Ленинградское отделение, 1976.
3. Абрамзон С. М. Этнографические исследования С. Е. Малова // Тюркологический сборник 1975. М.: Издательство «Наука», ГРВЛ, 1978.
4. Аристов Н. А. Опыт выяснения этнического состава киргиз-казаков Большой орды и каракиргизов, на основании родословных сказаний и сведений о существующих родовых делениях и о родовых тамгах, а также исторических данных и начинающихся антропологических исследований. — СПб.: тип. С. Н. Худекова, 1895. — (Отд. отт. из: Живая старина. — 1894. — Вып. 3, 4).
5. Аристов Н. А. Труды по истории и этническому составу тюркских племен. — Бишкек: Илим, 2003.
6. Давидович Е.А. История монетного дела Средней Азии XVII-XVIII вв. (Золотые и серебряные монеты Джанидов). Душанбе: АН Таджикской ССР, 1964.
7. Караев Ө. История Караханидского каганата (X – начало XIII в.). – Фрунзе, 1983.
8. Манас: Кыргыз элинин баатырдык эпосу: 1-китеп. – Бишкек, 1995.
9. Мокеев А. Кыргызы на Алтае и на Тянь-Шане. – Бишкек, 2010.